

DOĞU ANADOLU'DA DIŞSATICIMA YÖNELİK TAVUKÇULUK SEKTÖRÜNÜN KURULABİLME OLANAKLARI

Nihat ÖZEN (1)

ÖZET

12 ili kapsayan Doğu Anadolu bölgesi, tavukçuluk sektörü için bazı üstünlüklere sahiptir. Ortadoğu ülkelerine yakınlığı nedeni ile iç ve dış pazarlara açık olması, bölgenin bir avantajıdır. Bölgede kurulan ve kurulacak elektrik santrali ile enerji açığının ileride tamamen kalkacağı düşünülürse tavukçuluk sektörünün burada geliştirilmesi mümkündür. Bu sektörün özellikle entegre tesisler şeklinde düzenlenmesi, bölgenin gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunabilir.

Batı illerindeki tavukçuluk konusunda uzmanlaşmış özel şirketleri bölgeye çekebilmek, büyük çapta devletin desteğini gerektirir. Bu daha çok, bölgede kurulacak işletmelerin kredi, finansman ve ekipman isteklerinin devlet tarafından yerine getirilmesi ile gerçekleştirilebilir. Materyal temini için devletin desteği önem taşımaktadır.

I. GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesi 12 ili içine almakta ve Türkiye yüzölçümünün % 21'ini, nüfusun % 10,5'ini barındırmaktadır. Bölge halkının esas geçim kaynağını koyunculuk ve sığırcılık oluşturmaktadır; hayvancılık faaliyetleri içerisinde tavukçuluk fazla yer tutmamaktadır. 1980 istatistiklerine göre, tavuk horoz sayısı Türkiye toplamının yaklaşık % 7'sini, yumurta üretimi % 5'ini oluşturmaktadır. Yine aynı kaynaklara göre tavuk başına yıllık ortalama yumurta verimi 52 dolayındadır ki, bu değer Türkiye ortalamasından çok düşüktür (1). Bunun nedeni Doğu Anadolu'da yürütülen tavukçuluk faaliyetlerinin % 90'dan fazlasının köy tavukçuluğu denilebilecek ilkel yöntemlerle yapılmasıdır. Modern işletmelerin sayısı Türkiye ortalamasının % 2'sinden bile azdır (8). Bunların bir sonucu olarak bölgede yumurta ve tavuk eti fiyatları yurdumuzun bir çok yörelerinden daha yüksektir (2).

1 Doç. Dr. Ondokuzmayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi

II. DOĞU ANADOLUNUN TAVUKÇULUK YÖNÜNDE ÜSTÜNLÜKLERİ

Yukarıda belirtilen tüm olumsuz yönlerine karşın, Doğu Anadolu Bölgesinde dış satıma yönelik güçlü bir tavukçuluk sektörü kurulabilir. Zira, kanımızca, tavukçuluk yönünden bölgenin bazı üstünlükleri vardır. Bu yazıda, bunlar iç ve dış pazarlar, iklim, ulaşım, enerji, iş gücü, yem potansiyeli başlıkları altında ele alınarak incelenmiştir.

İç ve Dış Pazar Olanakları : Doğu Anadolu Bölgesinde tavuk ürünlerine olan istek, bölgenin kendi üretiminden yüksektir. Tavuk eti ve yumurta talebinin gelir elastikiyetinin yüksek olması nedeniyle, artan şehir nüfusuna ve gelir düzeyine paralel olarak bu istek daha da yükselecek niteliktedir. Şu anda talebin bir kısmı batı bölgelerinden karşılanmakla beraber, bunun, kendi üretimi ile karşılanması, yüksek taşıma ücretlerinden kaçınılması ve fiyatların düşürülmesi yönünden daha akılcı bir yoldur.

Doğu Anadolu Bölgesinin esas üstünlüğü dış pazarlar açısındanadır. Çünkü hemen yakınında İran ve Irak ile petrol zengini Ortadoğu Ülkeleri yer almaktadır. Bu ülkelerin 1981 yılındaki tavuk eti dış alımları 589 285 ton, yumurta dış alımı ise 120 790 ton olarak gerçekleşmiştir (9).

Bu kadar büyük bir pazar olanağı içerisinde Türkiye'nin yaptığı dış satımın payı ise ne yazık ki çok düşüktür. Örneğin en büyük iki alıcımızdan İran'a tavuk eti dışsatımımızın onların tavuk eti dış alımına ödedikleri miktar içindeki payı sadece % 1.68, Irak'a yaptığımız yumurta dış satımımızın payı ise % 10.83'tür. Her ne kadar gazete haberleri bu yıl yapılan bağlantılar İran piliç eti piyasasının % 14'ünün elimize geçtiğini bildiriyorsa da bu bile çok yetersizdir ve gerek İran gerekse Ortadoğu Ülkeleri dış alımlarının büyük çoğunluğunu halen Avrupa ve Amerika Ülkelerinden karşılamaktadır (3.9). Halbuki, üretim yeterli düzeye çıkartılabilir ve gerekli önlemler alınırsa bu ülkelerin tavukçuluk ürünleri dış alımlarındaki payımız rahatlıkla yükseltilebilir. Çünkü, bunların Türkiye'ye tarihi bağlar, din birliği ve coğrafik konumu nedeniyle duygusal bir yakınlıkları vardır. Ayrıca, başta İran olmak üzere tüm Ortadoğu Ülkeleri dışarıdan alınan bütün hayvansal ürünlerin, kesimden paketlemeye kadar İslam ülkelerine uygun olarak hazırlanmalarını istemektedirler ki, Türkiye bu koşulları her ülkeden daha kolay yerine getirebilecek durumdadır.

Türkiye'nin alıcı Ortadoğu Ülkelerine yakınlığı büyük bir üstünlük sağlamaktadır. Zira tavuk ürünlerinin pazarlanması da taşıma masrafı tüm harcamaların yaklaşık yarısına ulaşmaktadır. (5).

İklim: Doğu Anadolu'da genel karakteriyle kışları soğuk ve uzun, yazları serin ve kısa bir karasal iklim etkin olmakla beraber, Iğdır, Erzincan, Elazığ, Malatya, Van, Muş ve Bitlis dolaylarında hava çok daha ılıman bir nitelikte olup,

kışları daha kısa ve ılık, yazları daha uzundur. Yumurta tavukçuluğu yapılan kümeslerde en uygun sıcaklık 13°C, kasaplık piliç (broylar) kümeslerinde 18-21°C olduğuna göre (10), bölgenin yüksek dağlık alanları dışında kalan hemen her yöresi tavukçuluk için elverişlidir. Zira Erzurum-Kars yöresinde bile senenin 5-6 ayında ortalama sıcaklıklar 10°C'nin üzerinde olup, bu süre Elazığ-Malatya yörelerinde 7-8 ayı bulur (7).

İklimin serin oluşu bölge yetiştiricisine bazı üstünlükler de sağlayabilir. Her şeyden önce, yetiştiriciyi havalandırma yoluyla kümesleri serinletme masrafından korur. Hava nisbeten kuru olduğundan, altlıklar ve kümes içi fazla nemli olmaz. Serin havalar hastahkların hızla yayılmalarını önler. Aşırı sıcakların hayvanlar üzerindeki yıkıcı stres etkisi kalkar. Kış ayları bazı yörelerde sürekli don olduğundan, tavuk eti ve yumurtaların saklanması doğa belirli bir süre ücretsiz soğuk hava deposu işlevini göreyerek, bu yolla enerji tasarrufu sağlayabilir.

Ulaşım: Bölgenin fiziksel ve coğrafik yapısını oluşturan dağlık ve eğimli alanların çokluğu, uzun ve sert kışlar ulaşım olanaklarını kısıtlayıcı niteliktedir. Bununla beraber, doğu-batı yönünde uzanan iki ana ulaşım sistemi ve bunları kuzey-güney yönünde değişik yerlerinden kesen sistemler komşu ülkelerle bağlantıyı sağlar. Hem kara, hem demiryolu geçen bu doğal sistemlerin ilki Sivas-Erzincan-Erzurum-Kars veya Erzurum-Doğu Beyazıt; diğeri ise Malatya-Elazığ-Muş-Van ovalarını birleştirir. Bu iki sistem Malatya-Sivas-Samsun ve Erzurum-Trabzon yollarıyla Karadeniz'e bağlantılı olduğu gibi düzgün asfalt yollarla İskenderun'dan Akdeniz'e, birkaç yerden de Suriye ve Irak'a ulaşmaktadır. Yıl boyu ulaşım açık olan bu yollar Doğu Anadolu Bölgesi'ni komşu ülkelere olduğu kadar, komşu bölgelere ve limanlara hatta Avrupa'ya bağlamaktadır.

Enerji Kaynakları : Doğu Anadolu Bölgesi Aşkale, Oltu, Erciş, Van-Gürpınar gibi bazı yerlerde önemli linyit rezervlerine sahip olmakla birlikte, ısıtmada kullanılacak kömür yönünden yine de zengin sayılmaz. Bununla beraber bölge sınırı üzerinde bulunan Gümüşhane, Sivas, Maraş, Diyarbakır gibi komşu illerde zengin linyit yataklarının bulunması bu eksikliği kolayca giderebilecek niteliktedir.

Keban hidroelektrik santralından Türkiye toplam elektrik üretiminin yaklaşık yarısı sağlanmaktadır. Maraş ili sınırları içerisinde yapımı süren Elbistan termik santrali da en az Keban kapasitesinde olacaktır. Ayrıca bölgenin önemli bir kesimi Sovyetler Birliği'nden alınan sisteme bağlanmıştır. Yurdun diğer yörelerinde yapımı sürdürülen barajlar ve santraller bitirildiğinde, buralarda üretilen elektriğin büyük bölümünün yine bölge içerisinde tüketilme olanağının sağlanacağı düşünüülürse, Doğu Anadolu Bölgesinin enerji kaynakları bakımından çok yakın bir gelecekte, en azından kendine yeterli olacağı söylenebilir.

İş gücü kaynakları : Doğu Anadolu Bölgesi iş gücü yönünden avantajlı durumdadır. Nüfus yoğunluğu düşük olmakla beraber, tarım alanlarının darlığı ve yaygın bir endüstrileşmenin bulunmayışı nedeniyle iş bulma olanakları

diğer bölgelerimize göre çok sınırlıdır. Nitekim 1981 istatistiklerine göre Doğu Anadolu Bölgesi'nin 12 ilinde, İş ve İşçi Bulma Kurumu şubelerine başvuranların ortalama olarak ancak % 16,56'sına iş bulunabilmiştir. 12 ilin tümünde de bu değer Türkiye ortalamasının yarısı kadardır. (2). Bütün bunlara bölge halkının yaklaşık % 70'inin kırsal alanlarda yaşadığı, tarım arazilerinin dağılımındaki dengesizlikler nedeniyle topraksız veya az topraklı ailelerin sayısının kabarık olduğu eklenirse, diğer bölgelere oranla daha ucuz bir iş gücü potansiyelinin var olduğu anlaşılır.

Yem potansiyeli : Doğu Anadolu'nun çöküntü ovaları, başta tahıllar olmak üzere hemen hemen bütün ürünlerin yetiştirilmesine elverişlidir. Ayrıca, yurdumuzun tahıl ambarları olan Orta ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleriyle de komşu olup, açığını en kısa yoldan kapatma olanağına sahiptir. Bölgenin her kesiminde ekilebilen ayçiçeğinden başka, Iğdır ovasında oldukça geniş bir pamuk tarımı yapılmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, en önemli hayvancılık bölgemiz olması nedeniyle, kemik unu, et-kemik unu, kan unu gibi hayvansal kaynaklı yem maddeleri bakımından da büyük bir potansiyel yaratılabilir.

III. KURULUŞ VE GELİŞME OLANAKLARI

Buraya kadar yapılan açıklamalar Doğu Anadolu'da büyük ölçüde veya tümüyle dış satıma yönelik bir tavukçuluk sektörünün kurulması ve eldeki işletmelerin bu yönde geliştirilmeleri için uygun koşulların bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Bu amaca ulaşabilmek için, Doğu Anadolu tavukçuluk faaliyetlerinin yoğunlaştırılacağı ayrı bir bölge olarak ele alınmalı ve bölgenin dış pazarlar açısından konumu göz önüne alınarak düşük kapasiteli küçük aile işletmeleri yerine büyük entegre şirketler kurulmalıdır. Bu şirketler yetiştiricilerle sözleşmeler yaparak onlara ana para, civciv ve yem sağlamalı; büyütme döneminin sonunda piliçleri kümeslerden alarak kesimhancisine getirip kesmeli ve pazarlamalıdır. Yumurtacı işletmelerde şirketler, aynı şekilde civciv-piliç-tavuk ve yem sağlamalı; yumurtaları haftada bir kaç kez toplayıp depolamalı ve pazarlamalıdır. Şirketler her iki tip tavukçulukta da makina ve ekipman temini, veterinerlik hizmetlerinin sağlanması, kümeslerin ve yetiştiricilik hizmetlerinin planlanması, teknik bilgi yardımı ve yetiştiricilerin eğitimi gibi konularından da sorumlu olmalıdır. Yetiştiriciler bu sistemde, kendilerine sunulan hizmetlerin karşılığını ürettikleri ürünlerin bir kısmı ile öderler. Bu entegre kuruluşlar şirket veya kooperatif olabilecekleri gibi kamu veya özel sektör elinde bulunmaları da önemli değildir. Ancak, devlet yol gösterme, destekleme, denetleme görev ve fonksiyonlarını eksik etmemelidir.

Batı illerimizde yukarıda model olarak verilen şirketlere benzer başarılı-özel sektör kuruluşları vardır. Gerekli destek ve pazar garantisi sağlandığında,

bu alanda deneyimli kuruluşların Doğu Anadolu'ya da kayacakları kesindir. Bunlar sanayii ürünleri dış satımına uygulanan çeşitli önlemlerle özendirilmelidirler.

Dış pazar bağlantıları devlet kanalıyla yapılmalı; bu bağlantılarda devlet bir yandan denetleyici görevini yürütürken, öte yandan, büyük fiyat dalgalanmalarına karşı gerekli önlemleri alarak şirketlerin yanında garantör olarak yerini almalı; dış satımda bürokratik engelleri en aza indirmeli; dış satım bağlantılarına paralel bir üretim ve yatırım palanlamasının uygulanmasını sağlamalıdır. Ayrıca, sözkonusu kuruluşların çeşitli pazarlama organizasyonları içerisinde bir araya gelmeleri özendirilmelidir.

Devlet ayrıca bölgede kurulacak olan işletmelerin iç ve dış kredi, finansman ve ekipman isteklerine öncelik tanıyarak, gerekli kolaylıkları göstermelidir. Bunun için dış satım bağlantıları yapılan ülkelerle daha önce yapılan ortak yatırım anlaşmaları en iyi şekilde değerlendirilmeli ve yeni ortak yatırım anlaşmaları sağlanmaya çalışılmalıdır (x). Üreticilere kurulacak şirketler kanalıyla sağlanacak kredilerin miktarı, vadesi ve faizi her yıl yeniden ayarlanmalı ve bu yapıırken enflasyon hızı mutlaka gözönünde tutulmalıdır.

Üreticilerin gereksinme duyduğu kültür ırkı damızlıkların sağlanmasında devlete büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. 1979 yılında başlatılan ana damızlık (G. parent stock) dış alımları sayesinde örneğin 1982'de 5078 081 dolarlık damızlık hayvan ve damızlık yumurta dış satımı gerçekleştirilmiş olmasına karşın (11), bu alanda, şu anda gerekli izne sahip 25 firma 19 ayrı tipte toplam 2 milyon dolarlık dış alım yapmaktadır (4). Bu kadar paraya rağmen, plansızlık, denetimsizlik ve bilgisizlik nedeniyle beklenen verim düzeylerine bir türlü ulaşamamaktadır. Devlet bu alandaki denetimlerini sıklaştırarak, ülkemiz koşullarına uygunluğu kanıtlanmamış tiplerin dış alımına izin vermemeli; piyasaya sürülen damızlıkların kalıtsal özelliklerini zamanla kaybedip kaybetmediklerini kontrol ederek, özelliklerini yitirmiş damızlıkların satışını önlemelidir. Ayrıca elverişli ekipman ve tesisi bulunmayan, sağlık koşulları yeterli olmayan kuruluşlara dış alım izin belgesi verilmemelidir.

Dış alımların denetim altına alınmasına paralel olarak yerli hibrit anaçlar elde etmek amacıyla daha önce başlatılan çalışmalar hızlandırıp geliştirilmeli; bunun için bölgede açılması planlanan araştırma kuruluşlarına öncelikle işlerlik kazandırılmalı; Devlet Üretme Çiftliklerinin tesislerinden damızlık üretimi ve dağıtımı için en yüksek yararlanma yoluna gidilmelidir. Teknik eleman yetiştirmek amacıyla araştırma kuruluşları ile Erzurum ve Van'daki Ziraat Fakülteleri,

(x) 1975 yılında İran ile hayvancılık ve gıda endüstri alanlarında ortak yatırımı amaçlayan 1,2 milyar dolarlık bir kredi anlaşması imzalanmış, ancak zamanında yeterli girişimlerde bulunulmadığı için bir türlü uygulamaya konamamıştır (11).

Elazığ ve Kars'taki Veteriner Fakülteleri, bölgedeki tarım meslek liseleri arasında eş güdümlü özel eğitim programları hazırlanmalı; hatta, gerektiğinde yurt dışına master ve doktora için eleman gönderilmelidir.

Tavuk ürünleri açısından yem pazarlarımızı oluşturan İran ve Ortadoğu Ülkeleri dış alımlarının büyük çoğunluğunu Amerika ve Avrupa ülkelerinden karşıladıklarından yüksek kaliteli, standart ürünleri almaya alışkındırlar. Bu nedenle, bu pazarlardaki payımızı arttırmak istiyorsak, sunduğumuz ürünlerin en az onların sunduğu et ve yumurta kadar kaliteli olması gerekir. Bunu gerçekleştirebilmek için ürünlerimizin sınıflandırılmasında ve değerlendirilerek paketlenmesinde Dünya standartlarının veya Türk Standartları Enstitüsü'nün bu standartlara göre saptadığı normların uygulanması sağlanmalıdır.

Soğuk hava depoları ile kesim yerleri burada tanımlanmaya çalışılan işletmelerin kurmak zorunda oldukları tesisler arasında bulunmakla beraber, Et-Balık Kurumu kombinalarının bir bölümlerinin tavuk kesimlerine ve depolamaya ayrılması gerekir. Ayrıca şu anda yetersiz olan soğuk hava deposu kapasitesinin artırılması ve soğuk hava donanımlı taşıma araçları filosuna yenilerinin katılması zorunludur.

Hastalıklar konusu devlet denetiminin hiç gevşetilmemesi gereken konuların başında gelir. Satın alınan damızlıkların alındığı işletmede son 6 ay içerisinde bulaşıcı hastalık görülüp görülmediği, damızlık yumurtaların içinde getirildiği viyollerin ve kutuların dezenfekte edilip edilmediği, dış alımcı firmaların tesislerinde sağlık koşullarının yeterli olup olmadığı, kullanılan aşuların taze olup olmadığı, korsan firmaların aşularının piyasaya sokulup sokulmadığı gibi konularda devlet ve özel sektör yakın bir işbirliği içerisinde olmalıdır. Ayrıca 1234 sayılı Hayvan Sağlık Zabıtası Yasası'na işlerlik kazandırılmalı, bu kanunun etkisiz kalan maddeleri değiştirilerek daha güçlü hükümler getirilmelidir. Herhangi bir nedenle ilaç ve bunların hammaddelerinin dış alımı aksatılmamalı; aşuların etkinliklerine, ulaştırma ve saklanmalarına ilişkin sorunlar ortadan kaldırılmalıdır.

Kurulacak İşletmelerin kazançlı olabilmeleri, standart kalitede yeterli yem bulabilmelerine de bağlıdır. Bugün piyasada bulunan yemler firmadan firmaya değişmekte: hatta, aynı firmanın ürettiği bir yemin kalitesinde zaman zaman büyük farklılıklara rastlanabilmektedir. Yapılan çalışmalar yetiştiricilerin % 75'inin yem kalitesinin kötülüğünden, % 43'ünün de fiyatların yüksekliğinden yakın olduklarını ortaya koymuştur.(6) Kalite düşüklüğünü önlemek için yem fabrikalarının sıkı bir denetim altında tutulması ve yurt içinde üretimi kısıtlı olan mineral ve vitamin karmalarının ham maddelerinin dış alımına öncelik verilmesi, bunları üretten yeni fabrikaların hizmete sokulması gerekir. Ayrıca, yem ofisleri kurularak, kışın ulaşım güclüğü ve benzer nedenlerle yem sağlanmasının aksaması önlenmelidir.

KAYNAKÇA

1. Anonymous, 1980. Tarımsal Yapı ve Üretim. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
2. Anonymous, 1981. Türkiye İstatistik Yıllığı, 100 yıl özel sayısı. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
3. Anonymous, 1983. Güneş Gazetesi, 3 Haziran 1983, sayfa 1, Sü. 7
4. Benazus, H., 1983. Tavukçulukta Damızlık Dış Pazarlaması. Tavukçulukta Dış Ticaret Sorunları Sempozyumu bildirimleri, Sayfa: 62-67.
5. Güneş, T., C. Akpınar, 1983. Türkiyenin Yumurta Dış Pazarlaması. Tavukçulukta Dış Ticaret Sorunları Sempozyumu bildirimleri, sayfa: 67-89.
6. Gürsoy, O., 1976. Kasaplık piliç Üretiminde Verimlilik Ölçümü: İşletmeler, İller ve Bölgeler Arası Karşılaştırmalar. M.P.M. yayınları No: 202.
7. Kağızmanlıoğlu, N., 1958. Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılığın Durumu ve Gelişmesi Üzerinde Coğrafi Bir Araştırma, Doktora Tezi (Basılmadı).
8. Okuroğlu, M., 1981 Doğu Anadolu Bölgesinde Ticari Tavuk Kümeslerinin Durumu, Özellikleri ve Geliştirme Olanakları Üzerine Bir Araştırma. Dok-Tezi (Basılmadı). Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi. Kültürteknik Bölümü, Erzurum.
9. Şahmelikoğlu, R., 1983. Tavukçuluğumuzun Geliştirilmesi ve Dış Pazarlamadaki Sorunlar konusunda Tarım ve Orta Bakanlığının Görüşleri. Tavukçulukta Dış Ticaret Sorunları Sempozyumu bildirimleri, sayfa: 13-22
10. Tavmen, A., 1973. Kümeslerde Yalıtım ve Havalandırma Ankara-1973.
11. Weinbaum, M.G., 1977. Agricultural Policy and Development Politics in Iran. The Middle East J., 31: 434,.

